ئیستاتیکا و پەرناسیزمیی شیعری(گـۆران)

(PP 1 - 13)
http://dx.doi.org/10.21271/zjhs.22.1.1

پ.د.هیمداد حوسێن بەکر
زانکۆی سەلاحەدین/ کۆلێژی پەروەردە -بەشی زمانی کوردی
hemdad9@yahoo.com

وەگـــــرتن : 2017/05/30
پەسندکردن : 2017/08/13
بڵاوکردنەوە : 2018/03/26

پوختە
ئەم لێکۆڵینەوەیە هەوڵدانە بۆ پێوەندی ئیستاتیکا بە دەقی ئەدەبییەوە، کە زیاتر لە رێبازە فۆرمالیستییەکانی نوێ و بە تایبەتی رێبازی پەرناسییزم پێشەنگی ئەو رێبازانە بوو، کە هاوکێشەکانی رابردوو بە تایبەتی پابەندبوونی ئەدەب و رەنگدانەوەی ئایدیالۆژیا وەك مەرجی سەرکەوتوویی دەقی ئەدەبی تەماشادەکرا، رەتکردەوە و بنەما هونەرییەکانی شیعرییەت و بە تایبەتیش ئیستاتیکای کردە پێوەر.لەم رووەوە (گۆران) وەکو پێشەنگی شاعیرانی نوێ" بە وریایی وەکو کەسێکی شارەزا لە ئەزموونی شاعیرانی بێگانە و ئاشنا بە رێبازی پەرناسیزم بە سارکەوتوویی ئەو ئەزموونەی لە شیعری کوردیدا پراکتیزەکردووە.

پێشەکی

پێوەندی نێوان جوانی و ئەدەب و ژیان پێوەندییەکی تێکئاڵاوە و سروشتی مرۆڤ وا هەڵکەوتووە و بەو پێیەی جوانی خۆی لە خۆیدا بەشێك لە چاکەیشی لە خۆیدا هەڵگرتووە.ئەو سروشتەی دەوروبەرمان بە شێوەیەك جوانیی تێدا بەرجەستە بووە،کە هەستەکانی مرۆڤ بە تەنیا دەرەقەتی ئەوە نایێت ببێتە پێوەرێك بۆ هەڵسەنگاندنی و بە تایبەتی لە کار و بەرهەمی ئەدەبیدا.فەلسەفەی کۆن هەمیشە لە سوقراتەوە لەسەر سێ بنەما کاری دەکرد پێوەندی نێوان (راستی و جوانی و چاکە).

(ئیستاتیکا) لە لێکۆڵینەوەکانی خۆیدا تا رادەیەکی زۆر سوودی بە زانستە سروشتییەکان گەیاندووەو سوودیشی لێ وەرگرتوون،بە تایبەتی دەروونناسی و کۆمەڵناسی و زۆربەی رێبازە رەخنەییە ئەدەبی و هونەرییەکانیش لە کێشەی نێوان رووخسار و ناوەرۆکدا کاریان بە جوانناسی کردووە،ئەمە بێجگە لەوەی دەقئاوێزانی ئەدەبی لە رەوتی رەخنەی نوێدا بۆ دیاریکردنی رادەی وەرگرتن و جوان دارشتنەوەی دەقی ئەدەبی وەك پێوەرێکی سەرەکی خۆی پشتی پێ دەبەستێ،هەروەها لە پێوەندی نێوان سروشت و هونەردا.

شاعیر و هونەرمەندی پەرناسی هەوڵدەدات خۆی لە هەموو کۆت و بەندەکانی دەوروبەر و لایەنە کۆمەڵایەتییەکان دەرباز بکات و ئازادی و رەهاییەکی زۆر بە خۆی دەدات بۆ داهێنانی دەقی ئەدەبی و بەرهەمێك، کە پڕاوپڕ بێت لە هوشاری و ئاستێکی بەرزی ستاتیکی.لێرەدا پرسیار ئەوەیە ستاتیکا بە تەنیا پشت بە هەستی جوانی و خێر و بەرژەوەندی دەبەستێت؟

هەندێ لەوانە ستاتیکای دەقی هونەریی دەبەستنەوە بە کامڵبوونی چێژو ئەزموونەوە،شاعیر وشەو زمان دەکاتە هۆکارێك بۆ دەربڕین و وێنەیەکی هونەری لێ دەخولقێنێ و(شیعرییەت) دەخولقێنێ.(پشت بە چڕکردنەوەی زمان دەبەستێ بەهۆی پێکهاتەیی هاوسەنگی دەنگی و ریتمی و لە رێگەی ئەو وێنانەی لە دەقەکەدا دروست دەبن و دوورخستنەوەی وەرگر لە دەلالەتە فەرهەنگییەکانی وشەکان)(رینیە ولیك و استن وارین: 1981 :252).

سنووری لێکۆڵینەوەکە،پراکتیزەکردنی چەمکی ئیستاتیکییە لە روانگەی پەرناسییزمەوە لەسەر دەقی شیعریی و جیهانبینی (گۆران)ە بۆ ئەو چەمك و رێبازە ئەدەبییە.

ئامانجی لێکۆڵینەوەکە،پیشاندانی کاریگەریی شیعری نوێی کوردی و هۆکاری تازەبوونەوەو سوود وەرگرتنیەتی بەشێوەیەکی راستەوخۆ یان ناراستەوخۆ لە رێبازو کانگەکانی ئەدەبی و هونەری و هزریی رۆژئاوایە و (گۆران)یش نوێنەری ئەو تازەبوونەوەیە.

میتۆدی لێکۆڵینەوەکە، میتۆدێکی وەسفی شیکارییە و بۆ ئەم مەبەستەش روانگەی مێژوویی لەبەرچاو گیراوەو بۆ سەلماندنی بۆچوونەکانیش بە شێوەیەکی پراکتیکی شیعرەکانی (گۆران) کراون بە نموونە.

بنیاتی لێکۆڵینەوەکە،لە پێشەکی و دەروازەیەك و دوو پار پێکهاتووە.لە پاری یەکەمدا دوو تەوەرە لەخۆ دەگرێت.تەوەری یەکەم بریتییە لە ئیستاتیکا و هونەری شیعر و تەوەرەی دووەم: دەروازەیەك بۆ پەرناسییزم(هونەر بۆ هونەر). پاری دووەمیش دوو

تەوەرە لەخۆ دەگرێت.تەوەرەی یەکەم: گۆران و ڕێبازی پەرناسییزم.تەوەرەی دووەم برێتییە لە جوانیی سروشت و جوانیی هونەر لە شیعریی (گۆران)دا.

1-1: ئیستاتیکا و هونەری شیعر:

زاراوەی ئیستاتیکا لە بنچینەدا لە زاراوەی(Aesthetics)ەوە هاتووە،لە سەرەتادا لقێکی فەلسەفە بووە. بە واتای لێکۆڵینەوەیە لە فەلسەفەی ئیستاتیکی هونەرو ئەو بەها هونەرییانەی دەربڕینی هونەری دەخولقێنن و هەستی وەرگر دەوروژێنن بۆ ئەوەی چێژ لە جوانی وەرگرن.پێناسەی زۆر بۆ ئەو زاراوەیە کراوە،بەڵام ڕەنگە کێشەی سەرەکی لە ناوانی خودی زاراوەکە خۆی بێت،ئەوەی لە هەمووی باوتر بێت،چەمکە یۆنانییەکەیە، کە ئیستاتیکا بە واتای ئیدراکی هەستی یان مەعریفەی هەستی بەکارهاتووە.ئیستاتیکا دەکرێ تایبەت بکرێ بە کاری هونەری و ئەدەبییەوە، ئەگینا جوانناسی مەوداکەی فراوانترەو زۆر لایەنی تریش دەگرێتەوە. زۆربەی لێکۆڵینەوەکانی ئیستاتیکا لە (ئیفلاتوون)ەوە تا (کرۆتشە) و (بۆمگارتن) جەخت لەسەر ئیدراکی جوان دەکەنەوە.

هەستکردن لای دەروونناسەکانەوە وەها دەناسێندرێ،کە برێتییە لە (وەرگرتنی وزەی وروژێنەر (تیشك، دەنگ، گەرمی) لەلایەن ئەندامی هەستەوە پاشان گواستنەوەی وزەی وروژێنەرەکە لەرێی دەماری هەستییەوە بۆ ناوەندی دەماغی تایبەت بەخۆی.)، بەڵام پەیبردن (ئەو پرۆسەیەیە کە بەهۆیەوە داتاو زانیارییە وەرگیراوەکان لەجیهانی دەرەکییەوە، ڕێکدەخەین‌و لێکی دەدەینەوە.)

جوانی لای (ئەفلاتون 427- 374 پ.ز) "وێنەیەکی عەقڵییە وەك وێنەکانی خێر و ڕاستی" (سوکرات)یش جوانی بەخێرو چاکەو کەڵکەوە بەستۆتەوە، بەڵام بەجۆرێك لە خووی خراپ ناوی دەبات. لەلایەکی ترەوە سۆفستائیەکان پێیانوایە هیچ شتێك لە سروشتی خۆیدا جوان نییە، بەڵکو جوانی پەیوەستە بە ئاستی کلتوری‌و ئاکاریی و ئارەزووی خەڵکیی خۆیانەوە. واتا جوانی مەسەلەیەکی ڕێژەییە.

(ئیفلاتون) جوانی پابەند دەکات بە جوانی ئایدیاوە،چونکە ئەو هەر لە بنچینەدا جیهانی مەعریفەی بەسەر سێ جیهاندا دابەشکردووەو جوانی راستەقینە لە جیهانی یەکەمدا دەدۆزێتەوە،کە خولقێنەر و ئەفرێنەری هەموو شتەکان و خێر و راستی و حەقیقەت لەودایە،کەواتە بڕیاردان لەسەر جوانیی هونەر خۆی لە خۆیدا لاساییکردنەوەی هەستەو ئەویش لە جیهانی سەرەوە.(جمهورية افلاتون: 1986: 282-288).

(ئیفلاتوون) جوانیی دەخاتە خانەی میتافیزیك و رەوشتەوەو لە عەقڵ دووری دەخاتەوە. (ئەرستۆ 384- 322 پ.ز) بە پێچەوانەی مامۆستاکەی لە پێناسەی جوانیدا (عەقڵ دەکاتە پێوەر بۆ جوانی و دەیکاتە پرەنسیپێکی رێك و پێك بۆ هونەر) (د.عزالدين اسماعيل: ؟:37). .ئەرستۆ پێی وایە هونەر لاساییکردنەوەی جوانی نیە بە قەد ئەوەی لاساییکردنەوەیەکی جوانی شتەکانە جا ئەو شتە غەمگین یان ناشیرنیش بێت. چونکە ئەوە دەزانین لاساییکردنەوەی سروشت بە لای ئەوەوە لاساییکردنەوەیەکی دەقاودەق نییە، بەڵکو (کامڵکردنی ئەو شتانەیە کە سروشت خۆی نەیتوانیوە بە دیانبێنێت.سروشت ئەو بەهرە و دەستە بەهێزەی بەخشیوە بە مرۆڤ بۆ ئەوەی بەهونەرەکەی کەموکورتییەکانی سروشت پڕبکاتەوە)(شــارل لالــو:1982: 11).

(ئەفلۆتین 204- 270)* یش پێی وایە جوانی حەقیقەتێکی باڵای میتافیزیکیە رۆح لێی ئێدەگات نەوەکو هەستەکان، بەڵام هونەر دەتوانێ کەموکوڕییەکانی سروشت پڕبکاتەوە.خێر و جوانی دوو دیوی یەکترن.)(فضيلة بن عيسى: 2004: 65). ،بە واتایەکی دی (لە نێو دەروونی مرۆڤ جوانی هەیە، واتە دەروونی مرۆڤ خۆی جوانە وەك هەر دیوێکی ناوەوەی بوونەوەر)(د.ناجي التكريتي، 2002).

ساڵانێکی زۆر دوای ئەوە فەیلەسوفانی فەلسەفەی ئەزموونکاریی گرنگییەکی زۆریان بە هەست دەدا و پێوەندیان دەکرد بە چێژی هونەرییەوە،کە ئەویش خۆی لە هەستی ناسك و فراوانی خەیاڵدا دەبینێتەوە.بەو واتایەی ئەو کارە هونەرییەی پێکەوە گونجانێکی رێکی تیایە و کەسێك چێژی لێوەرناگرێ،کەموکورتی لەوانەدا هەیە.

کەواتە(جوانی هەر شتێکی ماددی و نامادییە، کە لە ناخماندا هەست بە چێژی خۆشی‌و ئاسودەیی بوروژێنێت و هاوکات سەرسامان بکات بەرەو بیرکردنەوەو بمانخرۆشێنێت.)(د.قاسم حسين صالح:2010: 57).

پرۆسەی چێژوەرگرتن لەجوانی لەژێر کاریگەری باری سایکۆلۆژی وەرگردایە، نەك بە تەنها لەڕووی جۆری میزاجەکەوە، بەڵکو لەژێر کاریگەری ئەو بارە هەڵچونیەشدایە، کە وەرگر لە کاتی بینینی بابەتێکی جواندا دەیبینێ (هەفال: سەلیم تەیب،:2012: 14-15). لە نێو ئەو فاکتەرانەدا، کە چەشنی چێژوەرگرتن بەتایبەتیش چێژی هونەری، دیاری دەکەن، فاکتەری ئەزموونی جوانییە.

جۆری پەیوەستی: ئەمانە یادەوەرییەكانیان چییان تێدا بوروژێنێت، لەسەر ئەو بناغەیە بڕیار بەسەر شتەكاندا دەدەن. بۆ نموونە ئەگەر ڕوداوێكی كوشتنی بینی بێت ئەوا لە بینینی ڕەنگی سور لە تابلۆ هونەریەكاندا، دور دەكەوێتەوە. خۆ ئەگەر ڕەنگە سورەكە، گولێكی سوری بخاتەوە یاد، كە بەكەسێكی خۆشەویستی خۆی داوە، ئەوا رەنگی سووری لە تابلۆ هونەرییەكەدا خۆشدەوێت.

بۆ یەكەم جاریش ئەم زاراوەیە لە لایەن فەیلەسوفی ئەڵمانی (بۆمگارتن 1714- 1762) Alexander Gottlieb Baumgarten بەكارهاتووە، ئەو " وشەی (ئیستاتیكا) ی لە كتێبێكدا بە ناونیشانی (چەند تێڕوانینێكی فەلسەفی بۆ ماهیەتی شیعر ." Meditationes philosophicae de nunnullis ad poéma pertinentibus" كە لە ساڵی 1735 ی زاییندا نووسیویەتی، بەكارهێناوە لەو كتێبەدا نووسەر ستاتیكا وەها دەناسێنێ،كە (بریتیە لە زانستی ئەپستمۆلۆژی هەستەوەری یان تیۆری هونەرەجوانەكان، یان هونەری بیركردنەوەی جوان)(عبد العزیز بومسهولي، استگیقا الشعر في الأسس الفلسفیة لعلم جمال الشعر**).** (بۆمگارتن) دەیەوێ زانستێكی نوێمان لە قاڵبێكی فەلسەفی سەبارەت بە هونەریەتی شیعر پێ بناسێنێ. زانستێك كە تەجاوزی رەوتی لۆجیكیی وێنەیی رابردوو بكات،كەخۆی لە هونەرەكانی رەوانبێژیدا دەدۆزییەوە،بەڵكو لەجێگەی ئەوەدا زانستێك كە تەنیا و تەنیا پشت بە هەستی جوانی دەبەستێ و چێژ بە كلیلی سەرەكی دادەنێ.نووسەر بە تەواوی لەو چەمكە باوە دووردەكەوێتەوە، كە شتەكان تەنیا لاساییكردنەوەی سروشتن،بۆیە ئیستاتیكا لە میتافیزیك رزگار دەكات،كە بەردەوام سەرچاوەی شتەكانی دەبردەوە بۆ هێزی باڵا.ئەو بۆچوونانەی (بۆمگارتن) لە دژی ئەوە بوو، كە نووسەرانی پێشوو دەیانویست بە شێوەیەك لە شێوەكان هاوتاییەك لە نێوان خود و بابەت دا دروست بكەن و بەڵام ئەو بە تەنیا خودی كردە كانگە و جاریكی دی مرۆڤ بگەڕێتەوە بۆ خودی خۆی و پاش خۆیشی بوو بە فەلسەفەیەك بۆ (كانت) و فەلسەفەی خودیی لەسەر بنیاتنا.

كانت1724-1804)وەكو فەیلەسووفێكی میتافیزیكی ئەڵمانی بە تێفكرین و وردبوونەوەكانی بە سەرەتایەكی نوێی بواری ئیستاتیكا دەژمێردرێ.ئەو پێی وایە لە دیاریكردنی جوانیدا ناتوانین پشت بە هیچ بنەمایەك ببەستین و بڕیاردان لەسەر جوانیی بڕیارێكی خودییە و جیاوازە لەگەڵ بڕیارێكی لۆجیكی، كە پشت بە بۆچوونی عەقڵی دەبەستێ،یان ئەوەتا سەرەتا بڕیارێكی خودییەو دواتر بە بابەتی دەكرێت و گشتاندنی بۆ دەكرێت و دەبێتە بابەتی،بۆیە دەڵێت(بڕیاردان لەسەر شتی جوان،خودی و تاكەكەسییە و تایبەتییە،بەڵام هاوكات گشتی و بابەتییە)(مارك جیمینز:2009 :20).هەستكردن بە جوانی لای (كانت)،بە پێی ئاراستەكانی ئیدراكی عەقڵی بۆ شیكردنەوەی حەدس(زەین)ی باڵا دوو ئاراستەی جودا وەردەگرێ،یەكەمیان هەستێكی جوانناسی سەرەتاییە و ئەوەی دووەمیان هەستێكی جوانناسی بێگەرد(باڵا).هەستە بەراییەكە هەستێكی كورت خایەنەو پەیوەستە بە دركپێكردنی هەستەوەری نێوانی كەس و ژینگە و دەوروبەری و ئەم جۆرە هەستە داهێنانێكی جوانناسی لێناخولقێ و تەنیا كارتێكردنێكی ساتەوەختیی سنووردارەو تەواو،ئەوانەن بە لاساییكەرەوەی هونەر دادەنرێن،بەڵام ئەوەی دووەم هەستی جوانناسیی بەرز پرۆسەیەكی هزریی شیكاریی دركپێكراوە كار بۆ دۆزینەوەی راستییە بێگەردەكان دەكات لە كەرەستەو شێوەو پێكهاتەی بەرهەمەكە و سیفەتێكی خەڵكێكی دەگمەنە و دەگەنە جوانییەكی راستەقینەی پیرۆز لە خود و ناخی خۆیاندا و دواتر هەوڵدەدەن بۆ خەڵكی تریشی بگوازنەوە وەلێ زۆربەی كات تیایدا سەركەوتوو نابن.هەر بۆیە داهێنەری راستەقینە ئەوانەن لە بنچینەدا خاوەن خودێكی داهێنەرن.بنچینەی چێژی جوانناسی لای (كانت) دوورە لە هەموو بەرژوەندی و قازانجێكی ماددییەوە.

(هیگڵ) و فەلسەفەی جوانناسی بابەتێكی ئاڵۆزو بەیەكداچووە,بنەمای ستاتیكا لای (هیگل) لەسەر گریمانەی(رۆحی رەها) دامەزراوەو بنچینەی شیكردنەوەو راڤەكردنی فەلسەفیی خۆی لەوەوە وەرگرتووە.بێگومان ئەوەی زانراوە ئەم زاراوەیە (رۆحی رەها) لە فەلسەفەی میتافیزیكی برێتییە لە بابەتی هەمیشەیی بێ سنوور و بێ مەرج و كامڵ.

(هیگل) لەو باوەڕەدایە هەموو ئەو شتانەی لە وجودایە،دیاردە بابەتی و ماتریالی و هزرییەكان دواجار رووخساری رۆحی رەهان.جوانیی هونەریی لای (هیگل) بەرزترو باڵاترە لە جوانیی سروشتی لەبەر ئەوەی لە داهێنانی رۆحی رەهایەو جوانیی بیرۆكەیەكە لە زینی مرۆڤ بە هۆی دركپێكردنمان بۆ جوانی ئەو هەستی جوانییە لە كەسێكەوە بۆ كەسێكی دی بی پێی جیاوازی هۆشیاری دەگۆڕێت.كەواتە هونەر لای ئەو پرۆسەیەكی عەقڵییە و بەرزترین ئاستی هونەر داهێنانە(م.محمد سعد حسان و اخرون:2007 : 68- 73).

جوانناسی بە دوو ئاراستەدا كاری كردووە:

یەكەم: ئاراستەی خودی، ئەم ئاراستەیە لە روانگەی (كانت)ەوە سەرچاوەی گرتووە،بەوەی كە چێژوەرگرتن رێژەییەو لە كەسێكەوە بۆ كەسێكی تر دەگۆڕێ.هەستكردن بە جوانی لە خودی خۆماندایە.جوانی شتەكان لە رۆحدایە و پێوەندی بە سروشتی شتەكانەوە

نیيە.بۆچوونی جوانیی ئێمەیە بۆ شتەکان کە لە بیرو هێزی خەیاڵی خۆمان بۆ شتەکانی دروست دەکەین.(هیگل) زۆر جەختی لەوە دەکردەوە کە جوانی سروشت کاتێ دەردەکەوێ، کە ڕەنگدانەوەی لە زەینی مرۆڤدا هەبێت.

دووەم: ئاراستەی بابەتی، ئەم ئاراستەیە کۆنە و لە بۆچوونەکانی (ئیفلاتوون)ەوە تا ماوەیەکی زۆر درێژەی هەبوو.ئەمانە پێیانوایە،مەسەلەی جوانی هیچ پێوەندبەکی بە جیهانی ناوەوە و ناخی بنیادەمەوە نییە،بە پێی پێوەرەکانی عەقڵ و شارەزایی و ئەزموون و لۆجیکەوە بڕیار لەسەر جوانی بابەتەکە دەدرێت ئەوە دواترە کاریگەریی دەروونی و چێژ و جووڵاندنی هەستەکانی لێدەکەوێتەوە.(ئیفلاتوون) دەڵێت: (جوانی کۆمەڵێ خاسیەتە ئەگەر لە شتێکدا دەرکەوت ئەوا ئەو شتە جوانە،ئەگەر ئەوانەی تیا نەبوو بێگومان جوانییەکەی لە دەست دەدات.هەر بۆیەشە ڕێژەی جوانی لە شتەکەدا پێوەندی بە چۆنیەتی بەشداریکردنیەتی لە ئایدیای نەمر)(د.کریب رمضان:2003: 37)،کەوابێ ئەمە ڕەتکردنەوەی (خود)ەوە هیچ ڕێگریەك نیە لەوەی بڕیار لەسەر دەقبکی ئەدەبی یان هونەریی بدەیت،چونکە لە بنچینەدا بڕیارێکی عەقلانییە.

بۆچوونی سێیەمیش هەندێ جار دەردەکەوێت،بەوەی گوایە هاوتاییەك لە نێوانی خودی و بابەتییشدا دروست دەبێت،مادام مرۆڤ خۆی لە دووانەیەکی ڕۆح و جەستە پێکهاتووە،ئەم دووانەیش پێوەندییەکی بە هێزییان پێکەوە هەیە و هەروەکو لە دەقی ئەدەبییشدا لە فۆرم و ناوەڕۆکدا ئاوێتە دەبێت.

1-2: دەروازەیەك بۆ پەرناسیزم (هونەر بۆ هونەر)

دیارە ئەو گوڕ و تینەی، کە لەسەرەتاوە هەڵگرانی ڕێبازی ڕۆمانسیزم هەیانبوو، تاسەر بەو شێوەیە نەمایەوەو لە کۆتایی بیستەکانی سەدەی نۆزدەهەمەوە مشتومڕێکی زۆر کەوتبووە نێوان شاعیران و نووسەرانی ڕێبازی ڕۆمانسیزمەوە و وای بۆدەچوون ، کە پێویستیان بەجۆرە دەربڕین و شێوازێکی نوێی ئەدەبی هەیە بۆئەوەی لەگەڵ هزرو بیرکردنەوەیاندا بگونجێ، لەم ڕووەیشەوە فەلسەفەی (هونەر بۆ هونەر) دەرکەوت ، کەتیایدا لەناو منداڵدانی ڕێبازی ڕۆمانسیزمدا سەری هەڵدا .

سەبارەت بەو فەلسەفەو ئایدیا نوێیە، کە بە ڕێبازی (پەرناسیزم) ناسراوە، گەلێك تێڕوانین و بۆچوونی هەمەجۆر لەلایەن ڕەخنەگران و نووسەرانەوە خراوەنەتە ڕوو ، لەوانە هەندێکیان پێیان وایە کە زاراوەی (هونەر بۆ هونەر) لە موحازەرەکانی (فیکتۆر کۆزان)ەوە لەساڵی 1818دا بەدەرکەوت و لەوێدا هاتووە:

(شەریعەت بۆ دین، ڕەوشت بۆ ڕەوشت ، هونەر بۆهونەر، واتە هونەر ناشێت ڕێگایەك بێت بەرەو چاکە یا کەڵك یان هیچ کاروبارێکی پیرۆز، بەڵکو هونەر تەنها و تەنها لە پێناوی هونەردایە)(د.فەرهاد پیربال:132،2006) ، کەچی هەندێکی تر دەڵێن، گوایە ڤیکتۆر هۆگۆ (لەساڵی 1829دا کتێبی(شەرقیات)ی بڵاوکردەوەو بەمە بوو بە دامەزرێنەری قوتابخانەی هونەر بۆ هونەر)(ڕەزا سەید حسەینی: 2006: 147).

ئەوەش پاش ئەو مشتومڕەی،کە لەگەڵ (ڤۆڵتێر)دا هەیبووە،جگە لەوەش وا باس دەکرێت،کە (ڤیکتۆر هووگۆ) دوای بڵاوکردنەوەی کتێبی(شەرقیات)ەکەی دەبێ بەدامەزرێنەری ئەو ڕێبازە ئەدەبییە نوێیە و بۆ ئەو مەبەستەش(چەند کەسێك لە شاعیران و شێوەکاران و پەیکەرسازانی لاو لە دەوری (هۆگۆ)دا خڕبوونەوەو پێشەکیەکەی (شەرقیات)یان بە ئینجیلی هونەر داناو گوتیان، کە ئامانجداری یان پابەندبوون بە ئەرکی کۆمەڵایەتییەوە بایەخی هونەر لەنێو دەبات و گوتیان کە هونەر خوداوەندێکە دەبێ تەنیا لەبەر خاتری خۆی بپەرسترێ، هیچ جۆرە شەقڵێکی ئامانجداری یان ئەخلاقی و ئاکاری نەدرێتە پاڵ و چاوەڕوانی ئەو وێنایانەی لێناکرێ)(س.پ: 147- 148).

هەر لەو چوارچێوەیەداو لە میانەی فەلسەفەی هونەر بۆ هونەرەوە، کەخۆی لەخۆیدا هەوڵدانێك بوو بۆ ڕزگارکردنی تاك لە جیهانی بۆرژوازی و سەرمایەداریدا دەبینن هەڵگرانی ئەو ڕێبازە ئەدەبییە زیاتر ئارەزوویان بەلای بایەخدان بە ڕوخسارو جوانی شیعردا دەچوو، واتە جەختکردنەوە لەسەر ئەوەی، کە بە تەنیا جوانی بەسە بۆ شیعر، واتە کەڵك و بایەخی شیعر لەوەدایە، کە جوان بێت، ئیدی ئەو جوانییەی لە شیعردایە وەکو ڕەنگ و بۆنی گوڵە، جوانییەکەی سوودێك دەبەخشێت. هەروەها یەکێکی تر لە رابەرانی ئەو ڕێبازە ئەدەبییە (تیۆفیڵ گوتییە)یە، کە لەپێشەکی دیوانە شیعرێکیدا دەڵێت:

(ئێمە داکۆکی لە خۆیبوونی هونەر دەکەین، هونەر بەلای ئێمەوە ئەوزار (وەسیلە) نییە، بەڵکو ئامانجە. هەر هونەرمەندێك کە لە بیری هەرشتێکدا بێت جگە لە جوانی لە روانگەی ئێمەوە هونەرمەند نییە)(س.پ:148).

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ،کە شاعیر بۆ بەدیهێنانی مەبەستێکی دیاریکراو شیعر ناهۆنێتەوە، بەڵکو ئەوەی بەلای شاعیرانەوە گرنگە ڕووخسارو جوانی دەقی شیعرییە نەك ناوەڕۆك، لەو ڕووەشەوە پێیان وابوو، کە ڕوخساری جوان و سەرکەوتوو خۆی لەخۆیدا ڕووخساری جوان و سەرکەوتووە، هەربۆیە گومانی تیا نییە فەلسەفەو ئایدیایەکی وا بەبێ بەرنامەو پرەنسیپ نابێت، بۆیە

یەکێك لەو پرێنسیپ و بنەمایانەی ئەو ڕێبازە ئەدەبییە هەیبوو و جەختیشی لەسەر دەکرایەوە ئەوەبوو هونەر پێویستە سەربەخۆیی بپارێزێت و نابێ بکەوێتە ژێر کاریگەریی سیاسەت و نەریتەکانی کۆمەڵەوە، هەروا نابێ خەڵکی چاوەڕێی ئەوە لە هونەر بکەن،کە هونەرمەند بکرێتە ئامرازێك بۆ جێبەجێکردنی ئامانجە کۆمەڵایەتی و ئەخلاقی و سیاسی و ئایدۆلۆجییەکان.

شایانی باسە لە چوارچێوەی ئەو قۆناغە مێژووییەدا پەرناسیزمەکان لە ساڵی 860 دا لە دەوری یەك کۆبوونەوەو دەربارەی ئەدەبیات و جوانناسی بابەتی هەمەچەشنەیان هێنەیە مەیدان بە تایبەتی شاعیرانی لاو، کە دژی ڕێبازی ڕۆمانسیزم بوون و بە کاریگەری ڕەوتی (هونەر بۆ هونەر) ئەنجوومەنێکی ئەدەبییان پێك هێناو (لۆکێنت دی لیل 1818- 1894)** یش لە ڕیزی پێشەوەی ئەو شاعیرانەدا بوو و بە نوێنەری ئەو ڕێبازە ئەدەبییەش دەژمێردرێت.

لە ساڵی 1866دا کۆمەڵە هۆنراوەیەکی هاوبەشیان بەناوی (پەرناسی هاوچەرخ) بڵاو کردەوە. (د.هیمدادی حوسێن: 205،2007-209).

ئیتر لەوێوە وردە وردە ڕێبازی پەرناسیزم وەکو ڕێبازێکی نوێ و سەردەمەکەی ئاشنایەتی لای گەلێك لە شاعیران و نووسەران پەیداکرد و بوو بە سەکۆیەکی نوێ بۆ بانگەشەی ئەدەبێکی نوێ بەشێوازێکی نوێ .

سەبارەت بەناوی (پەرناس)یشەوە دەوترێت، کە پەرناس ناوی کێوێکە لە یۆنان، گوایە خواوەندی شیعر لەوێدا نیشتەجێیە. جا ناوانی ڕێبازی پەرناسیزم نیسبەتە بۆناوی ئەو کێوە .

بەشێوەیەکی گشتی ڕێبازی پەرناسیزم لەسەر دوو بناغەی فەلسەفی دامەزراوە، لەلایەکەوە پشت بە فەلسەفەی ئیستاتیکی ئایدیالی (کانت) و لەلایەکی دیکەشەوە بە فەلسەفەی ڕیالیزمی و ئەزموونگەریی دەبەستێ، کە لە ئەوروپا تا نیوەی سەدەی نۆزدەهەم باوبوو.

ئەو فەلسەفە ئایدیالییەی (کانت)یش بریتی بوو لەوەی، کە (شاکاری هونەری خاوەنی چەندین خاسیەتی جەوهەریی تایبەت بەخۆیەتی.) (س.پ:145) جا هەروەکو لە پێشەوە ئاماژەمان پێدا ئەم ڕێبازە ئەدەبییە لەسەر چەند پرەنسیپ و بنەمایەکی فەلسەفی و هونەری بنیات نرابوو.

یەکێکی تر لەو پرێنسیپانە ئەوەیە،کە هونەر و ئەدەبیات پێویستە سەرچاوەکانی خۆی لە فەلسەفەی کۆن و ئێستاتیکای گریکییەوە وەربگرێت، جگە لەوەش پەرناسیزمەکان پێیان وابوو، کە شێوازی نموونەی جوانی،ڕەسەنایەتی تەنیا لای گریکەکاندا هەیە)، لەو پێناوەشدا پەرناسیزمەکان گەلێك بەرهەمی گریکە دێرینەکانیان وەرگێڕا و گەڕانەوە بۆ ئەو سەرچاوانەو سوود لێوەرگرتنیان،بۆنموونە شاعیرێکی وەکو (لۆکێنت دی لیل) زۆربەی بەرهەمەکانی هۆمیرۆس و سۆفۆکلیس و (هۆراس)ی وەرگێڕایە سەر زمانی فەڕەنسی)(ڕەزا سەید حسەینی، 2006: 151).

بەکورتییەکەی، بەلای پەرناسیزمەکانەوە و بەپێی نەریتی ئەوان شیعر سەنعەتکارییە، کە دەتوانێت دەست بەسەر هەڵقوڵینی سروشتدا بگرێت و لەباڵاترین قاڵبی هونەرییشدا دایبڕێژرێت .

2-1: (گۆران) و ڕێبازی پەرناسیزم

گەر لە لاپەڕەکانی مێژووی ژیانی ئەدەبیی(گــۆران 1904 - 1962)ی شاعیر بڕوانین بۆمان دەردەکەوێت وەکو شاعیرێکی نوێخواز لە بواری شیعری کوردیدا هەوڵیداوە لە گەلێك ڕووەوە ئاوڕ لە دیاردەو ڕێبازە ئەدەبییە ڕۆژئاواییەکان و شیعری شاعیرانی ڕۆمانسییزم و پەرناسیزم و ناتۆرالیزم بداتەوە،بە وەرگرتنی بیرۆکەو چێژ لێوەرگرتنیان سەرلەنوێ بۆ زمانی کوردی دایان بڕێژێتەوەو بیانکات بە کەرەسەیەکی شیعریی و بەداڕشتنەوەیەکی هونەرمەندانە دایانبڕێژێتەوە.(نەورۆز فاروق : 2007: نامەی ماستەر) یەکێکیش لەو ڕێبازە ئەدەبییە جیهانیانە ڕێبازی پەرناسیزمە، کە لەسەر بنەمایەکی میتافیزیکی و بایەخدان بە ئیستاتیکا دامەزراوە، بەڵام پێش ئەوەی ڕاستەوخۆ بچینە ناو باسەکەوە دەبێ ئاگاداری ئەو ڕاستییەبین،کە (گــۆران) زمانی بێگانەی وەکو (فارسی ، عەرەبی ، تورکی و تا ڕادەیەکیش ئینگلیزی ....) زانیوە و بەو زمانانەش بەرهەمی ئەدەبی و فیکریی ئەو نەتەوانەی خوێندۆتەوەو سوودی لێوەرگرتوون، وەکو کەرەسەو سەرچاوەیەکی شیعریی لە دەقە شیعرییەکانیدا ڕەنگی داوەتەوە.(عومەر مەعروف بەرزنجی :2006 : 75).

(گۆران یەکەمین شاعیری کورد بووە، کە ڕێبازی پەرناسی لە شیعری کوردیدا داهێناوە، ئەم کاریگەربوونەشی بە پەرناسی لە قۆناغی سەرەتاییدا بووە.واتە لە ساڵانی 1939دا دوای دەرچوونی لەژێر کاریگەریەتی کلاسیزم).(د.فـەرهـاد پیرباڵ:2006: 133). هەروەها (د.مارف خەزنەدار 1930- 2010)یش پێی وایە ئەو قۆناغی پەرناسیزمەی (گۆران) تا ساڵی 1949بووە، بەملاوە (گــۆران) لە لوتکەی پەرناسی بارەگای خواوەندی شیعری ئەفسانەی گریك هاتە خوارەوە.(د.مارف خەزنەدار:2006: 577). ئەم بۆچوونەی

د.مارف خەزنەدار رەنگە لەوەوە سەرچاوەی گرتبێ شاعیر لە هەر سێ کۆمەڵەی یەکەمی شیعرە بڵاوکراوەکانی(بەهەشت و یادگار) و (فرمێسك و هونەر) و (سروشت و دەروون)،ئەگەر سرنجی پێشکەشکردنەکانیان بکەین هەندێ دەستەواژەی وامان بەرچاو دەکەوێت،کە ئەو راستییە رۆشنتر دەردەکەوێت، وەکو لە (بەهەشت و یادگار)دا دەڵێت:(پێشکەش بۆ: ئەو شۆخ و نازدارانە کە جوانی یان وەك تیغ نابڕێ،وەك چرا پێش چاو رووناك ئەکاتەوە!) (دیوانی گۆران: ل5).

لە پێشەکی کۆمەڵەی دووەمدا (فرمێسك و هونەر)دا نووسیویەتی:(پێشکەشە بۆ ئەو گیانە پیرۆزانەی لە پێناوی هونەری جوانا فرمێسك و ئارەقی زۆریان رشتووە!) (دیوانی گۆران: ل77) ، لە کۆمەڵەی سێیەمیشدا، (سروشت و دەروون) وەها هاتووە:(بۆ: خاوەندی ئەو دەروونە روونانە کە دەرسی پێشکەوتن لە سروشتی جوان وەرئەگرن.) (دیوانی گۆران: ل159).

بە واتایەکی تر دەکرێ بوترێ، کە ئەدەبیاتی ئینگلیزی و شیعری رێبازی پەرناسیزم ئەو پرەنسیپانەی،کە لەو رێبازەدا هەبووە توانیان ئەزموونێکی ئەدەبیی گەورەتر بەشاعیر ببەخشن و لە قۆناغێکی ئەدەبییەوە بۆ قۆناغێکی تری ئەدەبی بیگوازنەوە،کە تیایدا بتوانێت جیهانێکی پڕ لە جوانی و خۆشەویستی لە هەردوو لایەنی (سروشت و ئافرەت)دا بهێنێتەدی. لەم ڕووەیشەوە (گۆران) گەیشتبووە ئەو باوەڕەی، کە جوانی و خۆشەویستی دوو شتن لەیەکتر دانابڕێن و تەواوکەری یەکترین و لەلای خۆیشیەوە زۆر بەجددی کاری لەسەر کردووە و جەختی لەسەر کردۆتەوە، بۆ ئەو مەبەستەش (رەفیق حیلمی 1898- 1960)*** سەبارەت بەو جوانپەرستییەی (گۆران) و ئەزموونە شیعرییەکەی دەڵێت:

(گۆران ئیلهامی شعری لە (جوان)ی وەرگرتوەو لە هەموو شتێکا جوانی پشکنیوە وە پەرستوویە، زۆرتر جوانی ئافرەت هێلانەی شعری وورووژاندووە.لە ئافرەتیشا ئەو جوانیانە تینوەتی بە رستشی شکاندوە، کە نایەتە دەسەوە، بەڵکو تەنیا لە کانی دڵ و گیانا (بوون)یان هەست ئەکرێ). (رەفیق حیلمی، شیعر و ئەدەبیاتی کوردی،ل 152- 153) هەر لەڕوانگەی ئەو جوانی پەرستی و سەرسام بوونەی شاعیرەوە بەجوانییەکانی سروشت و ئافرەت دەبینین هەنگاوە سەرەتاییەکانی شاعیر بە ڕووکردنە دیمەنەکانی سروشت و خستنەڕووی ئەو جوانیانەی دیمەنەکانی سروشتی کوردستان دەست پێدەکات بە بەکارهێنانی زمانێکی کوردی سادەو ساکار و لەهەمان کاتیشدا بۆ بەکارهێنانی کێشی شیعری برگەیی.

2-2:جوانیی سروشت و جوانیی هونەریی لە شیعری (گۆران)دا:

بابەتی ئیستاتیکا بابەتێکی فەلسەفییە و وەکو پێوەندی نێوان جوانی و ناشیرینی بابەتێکی کۆنەو لە سەرەتاکانی فەلسەفەی یۆنانییەوە ئاماژەی پێکراوە،چونکە بە قەد ئەوەی جوانی جێگەی بایەخ بووە ئەوەندەش باس لە ناشیرینی وەکو بابەتێکی ئیستاتیکی کراوە.

(ئەرستۆ) پیی وایە کە تۆ جوان بیت و جوانی لە روانین و ناختدا بیت شتە ناشیرینەکانیش بە جوانی دەبینی.(هیگڵ 1770- 1831) دەڵێ: (جوانی لە هونەردا پایەکی بەرزتری لە جوانی سروشت هەیە،لەبەرئەوەی لە داهێنانی رۆح و خەڵقی هۆشیارییەو بەرهەمی ئازادییە،شتێك كە بەرهەمی رۆح بێت ئەوا سروشتی ئەو وەردەگرێ و لە سروشت باڵاتر دەبێت).(شـارل لالـو: 1982: 57) لە بەرامبەردا لایەنگرانی بۆچوونی پێچەوانەیش هەن، دەڵێن کە جوانی سروشت بنچینەیەو ئیلهام بەخشی هونەرمەند و ئەدیبانە و شاعیر تێکەڵ بە ئیدراکی ئیستاتیکی خۆی دەکات.(گۆران) سروشت جوانتر لەوەی کە هەیە پیشان دەدات،پاییز ئەو جوانییەی نییە،کە لە شیعری (گۆارن) دەبێتە تابلۆیەکی هونەری:

پایز! پایز!
بووکی پرچ زەرد،
من مات، تۆ زیز:
هەردوو هاودەرد!
من فرمێسك،تۆ بارانت،
من هەناسەم، تۆ بای ساردت،
من خەم،تۆ هەوری گریانت،
دوایی نایە:دادم،دادت،
هەرگیز،هەرگیز
پایز،پایز!

پایز! پایز!

شان و مل رووت،

من مات،تۆ زیز،

هەردووکمان جووت

هەرچەند گوڵ سیس ئەبێ بگرین،

ئاڵتوونی دار ئەڕژێ بگرین،

پۆلی باڵدار ئەفڕێ بگرین،

بگرین،بگرین..چاومان نەسڕین،

هەرگیز،هەرگیز،

پایز!پایز! گۆران، دیوان، ل:163-164

ئەم شیعرە توانەوەی خودە لە سروشت و بە تایبەتی پاییزدا، کە خەمێکی هاوبەش کۆیان دەکاتەوە، زیزبوون و ماتی و خامۆشییەکی زۆری لەخۆوە گرتووە. هەروەکو لەدەقی (گەشت لە هەورامان) دا دەڵێت :

کۆمەڵە شاخێك سەخت و گەردن کەش

ئاسمانی شینی گرتۆتە باوەش

سەرپۆشی لوتکەی بەفری زۆر سپی

بەدارستان ڕەش ناو دۆڵی کپی

جۆگەی ئاوەکان تیایا قەتیس ماو

هەر ئەڕۆن ناکەن پێچی شاخ تەواو گۆران، دیوان، ل:5

شاعیر لەو دەقەدا توانیویەتی هونەرمەندانە وێنەی جوانی بەشێك لە سروشتی کوردستان بکێشێ، کە ناوچەی هەورامان و خۆشەویستی دڵگیری و جوانی ئەو سروشتە بخاتە دڵی خوێنەرەوە.مەسەلەی سروشت و جوانی بابەتێکی قووڵە و فەیلەسووفەکان بە شێوەیەکی گشتی لەسەری وەستاون.(ستیس) لەو باوەڕوەدایە تیۆرەکانی ئیستاتیکا پێویستە هەموو ئەزموونەکانی جوانی بگرێتەوە،جا لە سروشت یان هونەردا بێت.دەبێت جیاوازی بکەین لە نێوان جوانی سروشت خۆی و ئەو هەستە ئیستاتیکییەی لەلامان دروست دەبێت یان ئەو هەستی چێژوەرگرتنەی لە بینینی سروشت لامان دروست دەبێت،وەکو تیشکی گەرمی خۆر یان فێنکایی ژێر سێبەری درەختێك یان بەرەبەیانێك هەموو ئەمانە دەکرێ بە ئاسانی ئاوێتەی ئەزموونی جوانی بنجی بکرێن.جوانیی هونەریی ئەوەیە، کە مرۆڤ خۆی دەیخولقێنێ، لە ڕێگەی خستنەرووی بابەتێکی دەرەکییەوە بە پێی درکپێکردنی عەقڵیی خۆیەوە،کەواتە دەیکاتە مەیدانێکی جوانیی رەسەن و بە پیت،بە پێچەوانەی جوانیی سروشت خۆی، کە هەژارەو لە زۆر رووەوە پڕ لە کەموکورتییە.

هەر لەم رووەوەو لەچوارچێوەی کاریگەری ڕێبازی پەرناسیزمەوە (گـۆران)ی شاعیر ئاوڕی لە گەلێك کەرەسەو بابەتی جوانی سروشت داوەتەوە، کە هەرگیز لە ژیاندا بەو شێوەیە ئاوڕیان لێنەدراوەتەوەو بگرە فەرامۆشیش کراون، بۆنموونە شاعیر لەدەقی (جوانی بێناو)ەکەیدا دەڵێت :

گیانی من بۆ تەڵێ وەنەوشە پەرۆشە،

کە لە ژێر سێبەری تووترکا خامۆشە! گۆران، دیوان، ل: 45

(گۆران) هێندە بەوردی تەماشای جوانی ئەو سروشتەی کردووە و هێندەی لێ وردبۆتەوە ، خۆی بەفیداو بەپەرۆشی چڵێك گوڵی وەنەوشە پیشانداوە، کەزۆر جار رەنگە ڕۆژانە دەیان شتی وابیبنین و هیچ کاریگەرییەکیشی لەسەرمان دروست نەکردبێت، بەڵام شاعیر توانیویەتی هونەرمەندانە لە دەقێکی شیعریداو بەمۆسیقایەکی سەرنجڕاکێش و ئاهەنگدارەوە بیخاتەڕوو، ئەویش ئەوەیە، کە وێنەی بەشێك لەو سروشتە فەرامۆشکراوەی پیشانداوە،کە مرۆڤ ئاوڕی لێنەداوەتەوە.

(گۆران)ی شەیدای شیعر و جوانی و دنیای پاك و بێگەرد و سازگاری هەوای پاکی بەرەبەیان و بۆنی گوڵ و رۆژێکی نوێی پڕ لە ئومێد ورد دەبێتەوە:

ئەستێرەیەکی جوانی گەشی پڕ لە تەبەسسوم

دەرکەوت و، گەیشت لێوەبە دڵ زەوقی تەماشا...

بەحری هەوەس و شەوقم وەها هاتە تەلاگوم:

بۆ سەیری جەمال کردنی دنیایی بەیانی،

هێشتا شەوی زۆر مابوو کە من کەوتمە صەحرا،

وەك شێت.. بەڵام شێتی شیعر،شێتی جوانی!.. گۆران، دیوان، ل:172

سەبارەت بەو دەقە شیعرییە (د.فەرهاد پیرباڵ) پێیوایە بەشێك لەو دەقە شیعرییە لە دەقێکی شیعری فرەنسییەوە وەرگیراوە، (گــۆران) دەقاودەق وەریگرتووە:

(پرەنسیپەکانی پەرناسیەت بە تەواوەتی لای (گۆران) ڕەنگی داوەتەوە وە زۆر وردبینانە بەکارهاتووە،(گۆران) دژی هونەری بەسوود بووە،دژی جوانی بەسوود بووە تەنانەت گەلێك جاران (گــۆران) کۆپلە شیعرێکی پەرناسەکانی دەقاودەق ڕاگواستۆتەوە بۆناو شیعرێکی خۆی بۆ نموونە لەم کۆپلەیەی (گــۆران) ورد بەرەوە:

کانی یەکی ڕوونی بەر تریفەی مانگەشەو:

لە بنیا بلەرزێ مرواریی زیخ و چەو،

جوانترە لەلای من لە دەریای بێ سنوور

شەپۆلی باتە بەر تیژگی رۆژ شڵپ وهوور! گۆران، دیوان، ل:46

ئەم کۆپلە شیعرییەی (گــۆران) بەراورد بکە بەم کۆپلەی شاعیری پەرناسی فرەنسی (هێنری دورێنی)، کە لەشیعری (بەختەوەر)یدا هەیەو شاعیر لێی وەرگرتووە :

نەگوێ لە هاواری لافاو بگرە، نە لە بانگی زێ

با لەئەڵماس جوانتر بێ لات زیخ و چەوی ڕێ

لەچوار ڕیانەکان سڵ بکەوەو لە دەنگدانەوەکان ڕابمێنە....

هەر لە میانەی ئەو جوانی پەرستییەی (گۆران)ەوە بۆسروشت و کوردستان بەهەند وەرگرتنی ئەو شتانەی لای مرۆڤ فەرامۆشکراوە دەبینین شاعیر زۆر بەجوانی و بەورد بینییەوەو بە کامێرای شیعریی وێنەیان دەکێشێت و ئاوڕیان لێدەداتەوە، لەم ڕووەشەوە ئەوەتا لە دەقی (دارچوالەی پشکوتوو)ەکەیدا دەڵێت:

ڕیزێك نەمامی دارچوالەی نازدار

کە ڕێك وەستابوون لەسەر گیای بەهار

وەك بووك ئەندامیان لە سووراو نابوو،

لەنجەی تاوتاویان بۆ چپەی با بوو...

پەڕەی هەڵاڵەی چواڵەی سوراو رەنگ

جارجار ئەوەری بەخشپەی پێی هەنگ،

تادەگاتە:

جوانترم نەدی وەك بووك وەستابێ،

سەیرانگای چەمی وا پێ ئاوابێ!... گۆران، دیوان، ل:176-177

بە سەرنجدانێکی دەقەشیعرییەکانی شاعیر، لەبارەی وێنەی سروشت و جوانیی کوردستان و ئەو جوانییەی لە زۆرێك لە دەقە شیعرییەکانیدا ڕەنگی داوەتەوە دەگەینە ئەوەی، کە بڵێین بەڕاستی شاعیر کەسێکی سروشتویست بووەو پەرناسیزمانە هونەرەکەی لەپێناو هونەردا بەکارهێناوەو ڕەنگی پێداوەتەوە بە دەوری چرای جوانی و عەشق و سروشتدا سوڕاوەتەوە،جوانییەکی بێ مەبەست و بەرژەوەندی بەڵکو جوانی هونەرێکی بێگەرد دوور لە هەر ئایدیا و بەرژوەنخوازییەك،هونەر خۆی و بەس.

بەهەرحاڵ جوانی سروشت لایەنێکی بەهێزو کاریگەرە لای (گۆران) ئا بەوشێوەیەش دەبینین مەسەلەی جوانی ژنیش لایەنێکی کاریگەرتر و بەسۆزترەو شاعیر بە ئەندێشەیەکی بەرفراوانەوە زەمینەیەکی شیعری بێهاوتای پێ بنیاتناوە،ئەوەش بەشێوەیەك ڕەنگی داوەتەوەو بەرجەستەبووە، کە(رەفیق حیلمی) لەبەرامبەریدا دەڵێت : گۆران (هەست بەوە ئەکا کە جوانی ئافرەت کانگەی هەموو جوانییەکانی تەبیعەتەو بە ئیلهامی جوانی ئافرەت هەست بەوە ئەکرێ، کە لە تەبیعەتا جوانی هەیە) .لەم ڕووەیشەوە شاعیر لەدەقی(ئافرت وجوانی)ەکەیدا دەڵێت:

بەئاسمانەوە ئەستێرەم دیوە،

لە باغچەی بەهار گوڵم چنیوە،

شەونمی درەخت لەڕووم پژاوە،

لەزەردەی زۆر كەل سەرنجم داوە،

تادەگاتە:

لە گەرووی شمشاڵ،لە تەلی كەمان

گەلێ هەڵساوەئاوازەی جوان جوان،

ئەمانە هەموو جوانن ، شیرینن،

ڕۆشن كەرەوەی شەقامی ژینن!

بەڵام تەبیعەت هەرگیزاو هەرگیز

بێ ڕووناكی یە بێ بزەی ئازیز! گۆران، دیوان، ل:9-10

لە هۆنراوەی (جوانی بێ ناو)دا جیهانبینییەكی گشتگیر لە شیعرەكەدا دەردەكەوێت،لە پێشدا بێ ناوی جوانێك یان جوانێكی بێ ناو،چەند رەهەندێكی لەخۆ دەگرێت:

1- بێ ناوی مەدلولێكە بۆ بێ بایەخی ناسین و ناساندن، ئەمەش دەچێتە دەرەوەی زەمەن و بەردەوامییەكی هەیشەیی پێدەبەخشێت.

2- ناولێنەنان لە رووی زمانی شیعرییەوە پشتگوێ خستنی رووخسارەو گرنگییەكە لە ناوەرۆك و خودی جوانییەكە،بۆیە دەشێ ئەو ناوە بۆ هەر جوانێكی تریش بەكار بێت بێ ئەوەی هیچ لە مەسەلەكە بگۆڕێت.كاری سەرەكی هونەرمەند خولقاندنی جوانییەو بەس.

قژ كاڵی،لێو ئاڵی،پرشنگی نیگا كاڵ،

ئەی كچە جوانەكەی سەرگۆنا نەختێك ئاڵ!

ئەی كچە مەنگەكەی بە دەنگی چپەدوو،

گەندەمووی دەمووچاو، مەچەك هەڵنەگرتوو

ئەی ئەندام وردیلەی،نەرمۆڵەی ئێسك سووك،

ئەی بەرگی ساكارت دڵگیرتر لە هی بووك!

راستە من رێبوارم،سەرڕێیی ئەڕوانم،

بەڵام وا جوانی تۆ كاری كرد لە گیانم،

ئەڵێی نەك هەر ئێستا،عومرێكی درێژە

بەو دەست و پەنجانەت برینم سارێژە!..

تا دەگاتە:

دەربەست نیم رێبوارم، دەربەست نیم رەوتەنیم،

دەزانی شپرزەو دەربەستی ئێجگار چیم؟

هی ئەوەی نیگارێك لە یادم كێشراوە،

شۆخێكی نایابە،بەڵام ئاخ، بێناوە!.. گۆران، دیوان، ل:45-46

شاعیر لەدەقی (ڕەوتێكی جوان) دا بە بەراورد لەگەڵ ڕەگەزەكانی تری سروشتدا وەكو(قاز، مراوی، كەو ، پۆڕ...) كە هەریەكەیان ڕەوت و ڕۆیشتنێكی تایبەتی خۆیان هەیە و بەڵام لەناو ئەو هەموو جوانیانەدا بەناز رۆیشتنی كچێكی پێ لە هەموویان جوانترە :

بەئاهەنگ تر ، بەخرۆشتر

بەگوێچكەی دڵ دەنگی خۆشتر

پێی ناز ئەنێ بەسەر ئەرزا

جـوانێ لە بەژنێكی بەرزا گۆران، دیوان، ل:**11**

شاعیر لەدیدی پرێنسیپێكی ڕێبازی پەرناسیزم و فەلسەفەی(جوانی لەپێناو جوانیدا) دەبینین لەلای(گۆران)ی شاعیر بەزەقی و بەرفراوانییەوە لەدەقی (بۆ جوانی سەرەڕێ)كەیدا ڕەنگی داوەتەوە :

سڵ مەكە لەمەیلی بەگەرمی ڕوانینم

پیاوێكم جـــوانییە قیبلەگای ئایینم

سەرەنجێك من ئەیدەم لەو بەژن و باڵایە

لە سـینەی پـــاكەوە بۆ جــوانی تەنیایە گۆران، دیوان، ل: 26

جوانی و ڕووخسار تاكە ئومێدی شاعیرە و هیچ شتێك لە ژیاندا هێندەی جوانیی سەرنجڕاكێش نییە، تەنانەت ئەو جوانیەشی كردووە بە تەنها ڕووگەو قیبلەی خۆی، جگە لەوەش سەرنجڕاكێشترین شت لە ژندا جوانییە، لەگەڵ ئەو هەموو جوانپەرستی و ڕۆچوونەی شاعیردا بەنێو دیوی جوانیدا دەبینین گۆران وەك كەسیكی شارەزا و ڕووناكبیرێكی خوێندەوار لەو باوەڕە دابوو، كە ئەدەب تەنیا بریتی نییە لە شیعرو بەلكو چیرۆك و رۆمانەو ژانرەكانی تریش دەتوانن جوانتر رووی راستی ژیان دیاریی بكەن.لەم ڕووەشەوە شاعیر چیرۆكێكی شاعیری ئینگلیزی (ئۆسكار وایڵد1854- 1900) بۆتە كەرەسەو هەوێنی دەقی شیعری (گوڵی خوێناوی) لەلای شاعیر و بەشێوەیەی ئۆپەرێتێك دەیخاتە ڕوو:

كوڕ:

كچ لەڕێی جوانیتا ، كچ لــەڕێی جوانیتا

كچ لەڕێگەی نێونیگای هاتووچۆی كانیتا   گۆران، دیوان، ل:16

بابەتێكی دیكەی بازنەی پەرناسییزم وەكو لای(هیگڵ) ئاماژەمان پێدا یەكێ لە بنەماكانی بەرزیی جوانیی بەرهەمی ئازادییە،كە ئەوە (گۆران) لە چەندین شیعری خۆیدا ئاماژە بۆ نەبوونی ئەو ئازادییە و بەربەستەكانی دەربڕینی جوانیی دەكات.لە شیعری (بۆ گەورەیەكی شیعردۆست)،كە داوای شیعری جوان لە شاعیر دەكات،دەڵێ:

بەسەر شیعرا كەسێ زاڵە سەربەست بێ،

بەرەڵلا بێ، بە عارەقی عەشق مەست بێ،

بۆ من وەها ئەلوێ، ئیتر خامۆش بم ،

با لە مەیدان ون بم و فەرامۆش بم !..   گۆران، دیوان، ل:116

لە زۆربەی شیعری شاعیرانی رۆمانسی و پەرناسییدا نەبوون و لەمپەری ئەو نائازادییە بۆتە مایەی پەنگخواردنەوەیەكی ئەفراندن،لای (گۆران)یش لە شیعری (هەڵبەستی دەروون)دا وەها داهێنانی لێكەوتۆتەوە:

بەڵام ئەفسووس! كە ئەو شیعرە جوانانە

باڵدارێكن جێ ناهێڵن هێلانە،

لە ناوەوە ئەجریوێنن،ئەخوێنن

هەرگیز قەڵەم بە كاغەزا ناهێنن!..   گۆران، دیوان، ل:121

تەنانەت (گــۆران) لە وتارەكانیشیدا بایەخێكی زۆری داوەتە جوانی و چەمكی جوانی. لە وتاری (كەڵكی ئەدەب) دا. لەبارەی جوانپەرستی و پەرناسەوە دەڵێت :

پیاوێك بێنە پێش چاو تووشی چەشنە نەخۆشییەك هاتبێ، ئەو جوانییانەی لەزەوی و ئاسمان هەیە، لە ڕەنگ و دەنگ و بۆ هەست بە هیچ كامیان نەكات، ئەو تامەی لە ناو ناوی خۆشدا هەیە،ئەو جوانییەی لە كردەوەی شیرینا هەیە،ئەو بەرزییەی لە رەوشتی چاك و پاكا هەیە، ئەو رووناكی و بریسكانەوەیەی لە بیروباوەڕی راستا هەیە، هەمووی لا هیچ بێ لە بەهرەی چێشتنی ئەمانە بەشبڕاو بێ ، ، تكا ئەكەم ئەم پیاوە كڵۆڵە، كە بە فەرزی مەحاڵ دروستی ئەكەین، ئەبێ نرخی ژیانی چی بێ؟،باوەڕ بكە ئەدەب نەبوایە،-كە سوپاس بۆ كردگار- ئەم بوونی نە سەری ئەگرتە ئێمە هیچ كام بەوانەشەوە،كە بە چاوی سووك بە ئەدەبا ئەڕوانن،ژیانمان لە ژیانی ئەو پیاوە باشتر و خۆشتر و بە مەعناتر تە ئەبوو.

کەواتە (گۆران)ی شاعیر بۆماوەی نۆزدە ساڵ هەڵگری پەیام و پرەنسیپەکانی ڕێبازی پەرناسیزم بووە و هونەرمەندانە لە دووتوێی گەلێك لە دەقە شیعرییەکانییەوە ڕەنگی داوەتەوەو بەرجەستەی کردوون، کە ئەوەش بۆخۆی پرۆسەیەکی داهێنانی ئەدەبییە بۆ شاعیر لەمیانەی ئەزموونیی شیعریی ئەودا.

ئەنجام:

1- ئیستاتیکا وەکو بەشێك لە فەلسەفە،چۆن هەموو لایەنەکانی ئەبستمۆلۆژی گرتۆتەوە،لە مەیدانی ئەدەبیشدا لە سەردەمی گریکەکانەوە جیگەی بایەخ بووەو ئەرك و بنەماو سەرچوەی شیعری خستۆتە بەرباس و لێکۆڵینەوە.

2- ئیستاتیکا لە شیعری نوێدا و لە رەوتی بەرەوپێشەوەچوونی رێبازە ئەدەبییەکاندا،بە تایبەتی لە لەبەر رۆشنایی رێبازە فەلسەفەییەکانی سەدەی هەژدەهەمەدا دەرکەوتووە،بەڵام لە دوای جەنگی یەکەمی جیهانییەوە و لە رێبازە فۆرمالیستییەکاندا بە تایبەتی پەرناسیزمدا بۆتە بابەتێکی زیندووی رەخنەی ئەدەبی نوێ.

3- (گۆران)ی شاعیر وەکو پێشەنگی رێبازی رۆمانسییزم ودواتر لە چوارچێوەی پەرناسیزم و باوەرهێنان بە ئیستاتیکای ئەدەب و شەیدا و پەرۆشیی هونەرەجوانەکان بەرهەمەکانی پێشکەش بە هەوادارانی جوانناسی هونەری کردووە.

4- بیری جوانناسی (گۆران) لەچەند بابەتێکی هزری و فەلسەفیدا دەرکەوتووە،لەوانە: سروشت و خود،ئافرەت و سروشت،نەبوونی ئازادی بۆ چێژی جوانی.

پەراوێزەکان:

* : فەیلەسوفێکی یۆنانییە لە شاری لیکوبولیس لە میسر لە دایکبووە و لە شاری کامبانیا لە نزیك رۆما کۆچی دوایی کردووە. بە دامەزرێنەری قوتابخانەی (ئیفلاتوونیەتی نوێ) دادەنرێ. کتێبێکی لێ بە جێماوە بە ناونیشانی (ئینیادس)، کە لە چەند بەشێك پێکهاتووە و لە بەشی یەکەمدا نۆ لێکۆڵینەوەی لەخۆگرتووەو یەکێکیان بە ناونیشانی (جوانی) یە، بەرهەمەکانی لەلایەن خوێندکارێکی خۆی بە ناوی (بۆرفیریۆس)ەوە بڵاوکراوەتەوە.بڕوانە: نصرالله پورجوادی، درامدی بە فلسفە افلوتین، مرکز نشر دانشگاهی،چاپ سوم،1378 .

** : لۆکینت دی لیل شاعیرێکی فرەنسییە.سەرەتاکانی ژیانی ئەدەبیی خۆی بە بڵاوکردنەوەی دوو کۆمەڵە هۆنراوە دەستپێکرد،(چەند قەسیدەیەکی کۆن – 1852) و ئەوەی تریان (چەپکێ قەسیدەو هۆنراوە- 1855) دوای ئەوەیش کۆمەڵی سێیەمی بە ناوی (چەند قەسیدەیەکی هەمەجی- 1862) بڵاوکردەوە، کە ناوبانگێکی زۆری بۆ پەیداکرد وایکرد ببێتە رێبەری پەرناسییەکان.پیاوێکی رەشبین بوو، باوەڕی بە مەسیحیەت نەبوو.باوەڕی بە هیچ راستییەك نەبوو جگە لە مردن.تا رادەیەکی زۆر کەوتبووە ژێر کاریگەریی ئەدەبیاتی گریکی بڕوانە: http://encyc.reefnet.gov.sy/?page=entry&id=209140

*** : رەفیق حیلمی کەسایەتییەکی رۆشنبیریی و سیاسیی ناسراوە.لە ساڵی 1898 لە کەرکوك لە داکبووە. بە مەبەستی خوێندن سەفەری ئەستەمبولی کردووە.لە سەردەمی حوکمدارییەتی شێخ مەحموود لە بیستەکاندا رۆڵێی بەرچاوی هەبووە.بێجگە لە نووسینی چەند بەرك لە یاداشتەکانی، کتێبی (شیعر و ئەدەبیاتی کوردی) بەرهەمێکی دیاری رەخنەی ئەدەبیی کوردییە.زمانەکانی تورکی و عەرەبی و فارسی ئینگلیزی و فرەنسی زانیوە و چەند پۆستێکی حکومی دیوە.ماوەیەکیش سەرۆکی حزبی هیوا بووە لە دوای شەڕی دووەمی جیهانیدا.لە 1960 دا کۆچی دوایی کردووە.

سەرچاوەکان

بە زمانی کوردی:

1- ئومێد ئاشنا، گۆران نووسین و پەخشان و وەرگێڕاوەکانی، دەزگای ئاراس،هەولێر،2002.

2- دیوانی گۆران،کۆکردنەوەی (محمدی مەلا کریم)،بەرگی یەکەم،چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق،بەغدا ،1980.

3- ڕەزا سەید حسێنی، قوتابخانە ئەدەبییەکان، و.حەمەکەریم عارف،چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە ،هەولێر، 2006.

4- رەفیق حلمی،شیعر و ئەدەبیاتی کوردی، بەرگی یەکەم و دووەم،چاپخانەی التعلیم العالی، اربیل،1988.

5- عەبدولقادر محەمەدئەمین، وێنەی شیعری لەڕێبازی رۆمانسی کوردیدا،چاپخانەی سەردەم، سلێمانی ،2002.

6- عومەر مەعروف بەرزنجی، گۆران و ئەدەبی ئینگلیزی،چاپخانەی (شڤان)، سلێمانی ،2006.

7- د.فەرهاد پیربال ، ڕێبازە ئەدەبییەکان ،چ2، چاپخانەی منارە،هەولێر،2006.

-8 کەمال مەمەند میراودەلی، فەلسەفەی جوانی و هونەر،چاپخانەی زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، 1979.
-9 د.کامل حسن عزیز البصیر، ڕەخنەسازی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق ، بەغدا،.1983
10- د.مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی،بەرگی شەشەم،چاپخانەی ئاراس،هەولێر،2006.
11- نەورۆز فاروق، گۆران و کاریگەریی ئەدەبیاتی بێگانە،زانکۆی سەلاحەدین-کۆلێژی پەروەردە،2007.(نامەی ماستەر-بڵاونەکراوە).
12- هەڤاڵ سەلیم تەیب ، چێژی ئەدەبی لە شیعری نوێی کوردیدا،زانکۆی سەلاحەدین،کۆلێژی پەروەردە،2012(نامەی دکتۆرا).
13- د.هیمدادی حوسێن، ڕێبازە ئەدەبییەکان،چاپخانەی ئاراس،هەولێر ،2007.

به زمانی عەرەبی:

-14 رينية ويليك و استن وارين،(1981)، نظرية الادب،ت: محى الدين صبحي،المؤسسة العربية للدراسات و النشر،بيروت.
-15 شـارل لالـو،(1982)، مبادئ علم الجمـال ، ترجمة خليل شطا، دمشـق.
-16 فضيلة بن عيسى،(2004)، روميات ابي فراس الحمداني دراسة جمالية، كلية الاداب و العلوم الانسانية و العلوم الاجتماعية، جامعة ابي بكر بلقايد، جزائر.
-17 د.قاسم حسين صالح، (2010) ، الابداع و تذوق الجمال،دار دجلة،عمان.
-18 عبدالعزيز بومسهولي،استطيقا الشعر في الأسس الفلسفية لعلم جمال الشعر،http://www.aljabriabed.net/n15_11busamhuli.htm
-19 د.عزالدين اسماعيل، الاسس الجمالية في النقد العربي، دار الفكر العربي،ط3،القاهرة.
-20 د.كريب رمضان(2003) ، بذور الاتجاه الجمالي في النقد العربي القديم، مؤسسة قاعدة الخدمات الجديدة للطباعة،الجزائر.
-21 م.محمد سعد حسان و اخرون (2007) ، مقدمة في علم الجمال،ط2،دار جنادين،الرياض.
-22 مارك جيمينز، (2009)، ما الجمالية، ترجمة شربل داغر،المنظمة العربية للترجمة، بيروت.
-23 د. ناجي التكريتي،(2002) جمالية النفس عند افلوطين، مجلة الموقف الثقافي، ع 39، بغداد.

ئینتەرنێت:

24- http://encyc.reefnet.gov.sy/?page=entry&id=209140

الاستاتيكا والبرناسيزم في شعر (كوران)

ملخص

هذه الدراسة تحاول تبيان علاقة الايستاتيكا بالنص الادبي، والذي تم التطرق اليه بكشل اكثر في المذاهب الشكلية الحديثة وخاصة المذهب البرناسيزمي، حيث كانت الايديولوجيا في السابق شرطا لتفوق النص الادبي، ولكن البرناسيزم جعلت الشعرية وخاصة الايستاتيكا معيارا.

تهدف الدراسة الى تبيان تأثر الشعر الكردي الحديث واسباب التجديد واستفادته بشكل مباشر او غير مباشر من المذاهب والمراجع الادبيه والفنية والفكرية الغربية، وكان (كوران) ممثلا لذلك التجديد.

تتكون الدراسة من مقدمة ومدخل وفصلين، حيث يتالف الفصل الاول من محورين، خصص المبحث الاول للحديث عن الايستاتيكا وفن الشعر، بينما المبحث الثاني هو مدخل لمذهب البرناسيزم (الفن للفن). ويتكون الفصل الثاني من محورين،خصصنا المبحث الاول للحديث عن الشاعر (كوران) ومذهب البرناسيزم ،بينما خصصنا المبحث الثاني للحديث عن جمال الطبيعة وجمال الفن في شعر (كوران).

Aesthetics and Parnassisme of Gorans poetry

Abstract

This study is concerned with the relation of aesthetics with literary texts. New formalists and Parnassisme approach were pioneers of literary schools that they were not in favour of literary commitment and ideological reflection as a condition for literary text success, as they resorted to the bases of poetic mentalities, particularly, aesthetics .

The scope of the study is to apply the concept of aesthetic from Parnassisms perspective on poetic text and Gorans viewpoint regarding this literary school and aesthetic concept .

The aim of the study is to portray the effect of the recent Kurdish poetry, factors of renewing and taking advantage of it either explicitly or implicitly from the schools and sources of western literary, artistic and mentality and Goran is the pioneer of this renewal .

This study employs the descriptive analytical method research. For this purpose, a historical perspective has been taken into account. Gorans poetry has been practically taken to demonstrate the ideas .

The structure of the study encompasses preface, introduction and two chapters. The first chapter embraces two parts. The first part is devoted to aesthetics and the art of poetry. The focus of the second part is on Parnassism “art for art”. The first part of the second chapter highlights Goran and Parnassisme approach. The second part lays emphasis on beauty of nature and art in Gorans poetry.